

Nyíri Kristóf

Konzervatívnak lenni az internet korában*

Ha nem pusztán újításokkal szembeni ösztönös ellenszenvet, vagy elmúlt, személyünkben általában meg sem élt, sőt valójában soha nem is létezett korok iránti nosztalgiát értünk rajta, akkor a konzervativizmusnak a *megőrzés funkcionális elméletét* kell jelenítenie spontán avagy szándékolt társadalmi változások közepette. Ebben a szellemben definiálta Gerd-Klaus Kaltenbrunner a konzervativizmust „az ép intézmények és katasztrófamentes szociális átalakulás feltételei felismerésének, miközben annak anyagát, ami éppen intézményes vagy átalakul, a konkrét történeti helyzet adja”.¹ Ebben az szellemben vélte Robert Musil, hogy csak ha teremtőek vagyunk, szabad konzervatívnak lennünk;² hogy a gyógyulást nem kereshetjük úgy, hogy hátratekintünk. A kötelekeiktől megszabadult embernek, írja Musil 1923-ban *A német ember mint szimptóma* című esszéjében, a régi kötelekeket ajánlják: „Hit, tudományelőttiség, egyszerűség, humanizmus, altruizmus, nemzeti szolidaritás, állampolgári alávettség: a kapitalista individualizmusnak és mentalitásának feláldozása. [...] Azt hiszik, hogy hanyatlást kell gyógyítaniok. – Egészen ritkán döbbennek rá, hogy ezek a jelenségek új problémát jelentenek, amely még nincs megoldva. Alig ismerek olyan feldolgozást, amely a jelenek ezt a problematikáját egyszer mint problémát, mint valami újat fogná fel, és nem mint elhibázott megoldást.”³ És ebben a szellemben utalt Hermann Lübke 1983-ban a

* Jelen szöveg annak a német nyelvű előadásomnak a fordítása, amely a Collegium Budapest 1999. jún. 28–29-én rendezett konferenciáján hangzott el. Az eredeti szöveg megjelent *Vernetztes Wissen: Philosophie im Zeitalter des Internets* című kötetemben (Wien, 2004, Passagen Verlag).

Előadásom egyfajta visszatérést jelentett ahhoz a beállítottsághoz, amelynek megfogalmazására először „Wittgenstein új tradicionalizmusa „ című esszémben (*Világosság*, 1975/10.) tettem kísérletet, és amelyet még 1986–87-ben is képviseltem, első Alexander von Humboldt ösztöndíjas tartózkodásom során a Ruhr-Universität Bochumon. 1990–91-ben, ugyanott, második AvH-ösztöndíjas időszakom adott alkalmat *Tradition and Individuality* című kötetem (Dordrecht, 1992, Kluwer) összeállítására, amely már más irányba mutatott, és nem zárta ki az újbóli váltoállítást lehetőségét. Ahogyan a kötet előszavában írtam: „Arra a meggyőződésre jutottam, hogy az egyéni, kritikus gondolkodás terét, történetileg és pszichológiailag, az írás közege teremti meg. Ám kétséges, hogy milyen messzire terjed ez a tér; hogy az írott szó milyen mélyen hatja át a társadalmi interakciókat, s hogy vajon a jövőben is megtartja-e azt a szerepet, amellyel most bír. És annak mértékében, ahogy a kommunikáció preliterális marad vagy posztliterálissá válik, a tradicionalizmus problematikája még mindig él.”

¹ Gerd-Klaus Kaltenbrunner: „Der schwierige Konservatismus”. Lásd Kaltenbrunner (szerk.): *Rekonstruktion des Konservatismus*. Freiburg i. B., 1972, Rombach, 45. o.

² Robert Musil: *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden*. Szerk. Adolf Frisé. Hamburg, Rowohlt, 219. o.

³ Robert Musil: *Gesammelte Werke in neun Bänden*. Szerk. Adolf Frisé. Reinbeck bei Hamburg, 1978, Rowohlt, 8. köt., 1357. és 1382. o. – Vagy ahogyan az 1922-ben írt „Das hilflose Europa „ című esszéjében olvasható: „Ha azt hirdetik!.., hogy korunkból hiányzik a szintézis, vagy a kultúra, vagy a vallásosság, vagy a közösség, akkor ez alig több, mint a »régii szép idők« dicsérte, hiszen senki sem tudná megmondani, hogyan fessen ma a kultúra, vagy a vallás, vagy a közösség, ha a laboratóriumokat és repülőgépeket és a társadalom mamuttestét valóban fel akarjuk venni a szintézisbe, és nem pusztán meghaladotként előfeltételezzük.” (uo., 1087. o.)

maga konzervatív felfogására: „mivel a hagyományok a dinamikus civilizációkban szükséges javaknak számítanak”, óvatosan kell bánnunk az olyan tradíciókkal, amelyek „még elevenen maradtak”. Lübbe korántsem javasolja, hogy visszanyúljunk immár „rég föloldódott” hagyományokhoz. Ahogyan írja: „A konzervatív kultúraelmélet kiindulópontja éppen az a felismerés, hogy a társadalmi és kulturális fejlemények dinamikáját kiegészíti a sebesség, amellyel ma a hagyományok elavulnak. Jelen életvilágunk bizonyos részterületeiben gyorsabban avulnak el, mint amiképp képződni tudnak új tradíciók, vagyis olyan, a tapasztalat próbáját kiállt életformák, amelyek nemzedékeket átívelő érvényességük folytán végül elnyerik a kulturális magától értetődés státusát.”⁴

Mai világunk bizonyos olyan elemeinek funkcionálitása és ezáltal megőrzésére méltó volta mellett szeretnék itt érvelni, amelyeket a globális számítógépes hálózottság, vagyis egy új kommunikációs technológia uralkodóvá válása fenyeget – miközben ezeket az elemeket hosszabb távon voltaképpen az új technológia sem tudja nélkülözni. Ehhez először is Lübbéhez képest valamelyest szűkebbre kell vonnom a *hagyomány* fogalmának határait. A hálózott kommunikáció és egyáltalán az elektronikus kommunikáció ahhoz a kultúrához tartozik, amelynek jellemzésére a *másodlagos szóbeliség* megjelölés vált szokásossá. Ez a kultúra, negyedik történeti szakaszként, az *elsőleges szóbeliség*, az *írásbeliség* és a *könyvnyomtatás* három szakaszára épül. A kommunikációs technológiák története egyszersmind a társadalmi tudás megőrzésének és átadásának a története is.⁵ Elsődlegesen szóbeli kultúrákban, melyekben az írás technikája még egyáltalán nem játszik szerepet, vagy csak egészen kezdetleges módon, mint emlékeztető – *aides-mémoire*, mint mondjuk az inka csomóírás –, a szó kizárólag mondott és hallott; a társadalmi tudás könnyen memorizálható formulákban, autoritatív szövegek állandó ismétlése, vagyis *hagyomány* által rögzül. A hagyomány természetéhez tartozik, hogy igazságtartalma nem vonható kétségbe – hiszen a kétely a közönségnek, a hallgatónak éppen azt a teljes odaadását rombolná szét, amely nélkül a hallottak bevétele csak hiányosan mehetne végbe. A közvetített szöveg kétségbevonhatatlanságát a *nemzedékről nemzedékre való változatlan továbbadásnak*, sőt végső soron az *isten eredetnek* a fikciója törvényesíti, s az ünnepélyesség és ritualitás elemei teszik hangsúlyossá.

A szó szigorú értelmében vett hagyomány tehát nem más, mint a tudásmegőrzés funkcionális intézménye az írásbeliség előtti kultúrákban.⁶ A hagyományos tudás mindazonáltal *kritikátlan*: hiszen az élőszóban átadott szövegek belső – illetve egymáshoz viszonyított – koherenciája csak nagyon korlátozottan ellenőrizhető. Ehhez képest az *írásbeliség* – az a technológia, amely először teszi lehetővé a kimondott szó rögzítését, a különböző szövegek egybevetését, a kijelentések szigorú azonossága vagy különbsége kérdésének fölvetését – az ellentmondás és a koherencia eszméjéhez, kritikus-racionál-

⁴ Hermann Lübbe: „Neo-Konservative« in der Kritik”. *Merkur*, 1983/6, 624. sk. o.

⁵ Itt mindenképp Walter J. Ong munkáját követem: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London, 1982, Methuen. Lásd még Eric Havelock műveit: *Pre face to Plato*. Cambridge, MA, 1963; *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*. Cambridge, MA, 1978; *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*. Princeton, 1982; *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. New Haven, 1986; valamint Jack Goody és Ian Watt „Consequences of Literacy” című tanulmányát a Goody által szerkesztett *Literacy in Traditional Societies* című kötetben. Cambridge Univ. Press, 1968.

⁶ Részletesebben lásd Nyíri Kristóf: *A hagyomány filozófiája*. Budapest, 1994, T-Twins.

lis gondolkodáshoz vezet. Ezen új tudat teljes kibontása ugyanakkor a könyvnyomtatás korszakára vár. A kéziratok kora még túlnyomóan szóbeli; az írott szöveg nehézkesen állítható elő és drágán szerezhető be, s inkább az orális kommunikáció végpontját és új kezdetét jelenti, mintsem hogy helyére lépjen annak. A tipográfia korszaka nemcsak az önálló művelődés lehetőségét teremti meg, hanem a könyveknek, a megbízható-azonos textusoknak gazdagságával, standardizált időrendjeivel és taxonómiáival létrehozza a tendenciájában egységes tudomány és egyáltalán a kumulatív-kritikai tudás eszméjét, a modern történeti tudatot. A könyvnyomtatás korában a hagyomány messzemenően elveszíti funkcionalitását.

Mármint milyen szerepet játszhatnak a hagyományok a másodlagos szóbeliség és kivált az internet korában? Az internet az információs társadalom gazdaságának, politikájának, tudományának és kultúrájának fokozatosan mindent átfogó és mindent átható kommunikációs közege. Az internet sok-sok tízmillió oldalnyi írott (gyakran képekkel, sőt hangokkal vegyített) dokumentumot tartalmaz. Ezek a dokumentumok nem mindig „épületesek”. Alapvetően azonban az internet az értékes információk és ismeretek roppant s egyre hatalmasabb tárháza. Egyszersmind a személytől személyhez szóló információk cseréjének is színtere. Feltűnő, hogy az e-mail elterjedése óta a családi és rokoni kapcsolatok, a barátságok, továbbá a személyes kontaktusban létrejött kollegiális kapcsolatok a korábbiaknál sokkal kevésbé szenvedik meg az esetleges fizikai távolságot. S persze sok olyan ismeretség adódik, amely e-mail révén keletkezik, s azután személyes találkozáshoz vezet.

Szembeötlük, hogy az internet írásbelisége a *szóbeliség* bizonyos vonásait is mutatja. A jellegzetes e-mail stílusában kevésbé a levélre, mint inkább a telefonbeszélgetésre emlékeztet. Ahogyan a bécsi filozófus, Herbert Hrachovec fogalmaz: „Az elektronikus posta... villámgyorsan úton van, s ez a tempó visszahat az íróra. Nem tudják kivárni, hogy az »üzenetet« elküldjék. Számptalan gépelési hiba – hogy a gondolatlanságról ne is beszéljünk – bizonyítja, hogy a gyors folytatás fontosabbnak számít, minthogy időt szánnának a javításokra. S alighogy az üzenet elment, már archiválva is van, vagyis múlttá lett. [...] A médium permanens aktualitása a tartalom szakadatlan elavulását vonja maga után.”⁷ Itt alá kell húznunk, hogy a digitális szöveg a kézzel írotthoz vagy nyomtatotthoz képest sokkal illékonyabb. Ha a szerző változtat, a régi szövegrészek nyomtalanul eltűnnek; a szerző *autoritása* is elenyészik, hiszen a szöveget bármikor átírhatja az *olvasó*. A weben fellelhető dokumentumok, hasonlóképpen, csak viszonylagos állandósággal bírnak – s a weboldalak látogatói mindenekelőtt a frissített, új információk iránt érdeklődnek.

A hagyományok, mondtuk, a tudásmegőrzés intézményei az írásbeliség előtti társadalmakban. Sőt, többek is annál: ama „mozdulatlan vonatkoztatási kereteket” alkotják – hogy Halbwachs kifejezését alkalmazzuk⁸ –, amelyek nélkül a kommunikáció fogalmi szinten egyszerűen lehetetlen. A fogalmi gondolkodás a nyelven alapul; a nyelv pedig, mutatta meg Wittgenstein, az életformák egyezésén – valamint *bizonyos meghatározó meggyőződések egyezésén*. Ezt az egyezést valami teljesen eredendőként kell elgon-

⁷ H. Hrachovec: „Intimität in der Mailbox”, lásd U. M. Ernst, Ch. Annerl és W. Ernst (szerk.): *Rationalität, Gefühl und Liebe im Ge schlech ter ver hält nis*. Pfaffenweiler, 1995, Centaurus, 44. o.

⁸ Maurice Halbwachs: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, 1925, Alcan, 20. o.

dolnunk, korántsem olyasmiként, amin, mondjuk, vitatkozni lehetne – inkább úgy áll a helyzet, hogy ez az egyezés mindenfajta vita *alapja*. „Ahhoz, hogy a nyelven keresztül megértsük egymást”, írja Wittgenstein, „nemcsak a definíciókban kell megegyeznünk, hanem (bármily különösen hang zik) ítéleteinkben is”.⁹ Már ahhoz, hogy az ember tévedhessen, hangsúlyozza Wittgenstein egyik utolsó aforizmájában, az emberiséggel *konformitásban* kell *ítélnie*.¹⁰ Mint mondja: „Bizonyos tekintélyeket el kell ismernünk ahhoz..., hogy egyáltalán ítélhessünk”;¹¹ tekintélyeket, mint például *iskolánk*,¹² vagy áthagyományozódott világgépünk;¹³ *alapokat*,¹⁴ amelyekkel szemben minden kétely üres.¹⁵ Wittgenstein „tengelyekről” beszél, amelyeknek „helyben kell maradniok”, tényekről, amelyek „nyelvünk alapjaiba vannak ötözve”.¹⁶ Ilyen bizonyosságok alkotják az irányt, mely felé haladva „mintegy találkozára sietünk a többiekkel”.¹⁷

Mármost Wittgenstein érvei, általánosságban szólva, inkább a tisztán szóbeli, semmint az írott nyelvre vonatkoznak,¹⁸ és azt állítottuk, hogy a hagyományok az írásbeliség kialakulásával és kivált a könyvnyomtatással messzemenően elveszítik jelentőségüket. A hagyományok állandóságát a nyomtatott szöveg állandósága helyettesíti. Ma azonban éppenséggel a nyomtatott szöveget szorítja ki a digitális dokumentum és az audiovizuális média. Utóbbiak korántsem állandók, sokkal inkább változókéonyak, cseppfolyósak és múlandók. Vajon azt jelenti-e ez, hogy az elektronikus hálózottság új világában a *hagyományok* megint egyszerre lehetségessé, kívánatosá vagy szükségessé válhatnak? Válaszom: a szó szoros értelmében a hagyományok ma sem nem lehetségesek, sem nem kívánatosak. Nem lehetségesek, mert olyan nemzedékek közötti viszonyokat feltételeznek és a tekintélyelvűség olyan viszonyaira épülnek, amelyek mai posztmodern világunkban elképzelhetetlenek lennének. És nem kívánatosak, mert a racionális gondolkodás ellenében hatnának. David Riesman volt az, aki már az ezerkilencszázötvenes években felhívta erre a figyelmet. A szóbeli átadás és a *mozi* közötti párhuzamokat vizsgálva, így írt: „az a távolságtartás és kritikus attitűd, amelyet a könyvek teremtenek meg, nem lehetséges a beszélt szóra alapozott társadalomban. Esetenként újragondolhatunk egy szónoklatot, de nem hallgathatjuk meg visszafelé, és megint előlről, amint azt könyvek olvasásakor tesszük – vagyis az író oly módon ellenőrizhetjük, ahogyan a szónokot vagy a filmkészítőt nem lehet. Az a társadalom, amely csak arra hagyatkozhat, amire az egyének emlékezni tudnak, aligha fogja elkerülhetni a demagóg és a költő fogásait: a rímet, ritmust, dallamot, ismétléseket.”¹⁹ A nyolcvanas évek közepén pedig Milan Kundera arról az úgymond el-

⁹ Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. I. rész, 242. §.

¹⁰ Ludwig Wittgenstein, *A bizonyosságról*, 156. §.

¹¹ Uo., 493. §.

¹² Uo., 47. és 664. §.

¹³ Uo., 94. §.

¹⁴ Uo., 449. §.

¹⁵ Uo., 312. §.

¹⁶ Uo., 343. és 558. §.

¹⁷ Ludwig Wittgenstein: *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik* Frankfurt/M., 1974, Suhrkamp, 195. o.

¹⁸ Lásd „Írásbeliség és a privátnyelv-argumentum” című tanulmányomat *A hagyomány filozófiája* című kötetemben.

¹⁹ David Riesman: *The Oral Tradition, the Written Word and the Screen Image*. Yellow Springs, Ohio, 1956, Antioch Press, 8. o.

lenállhatatlan folyamatról beszél, melynek során az előítéletek és átvett frázisok computerekbe írva s a tömegkommunikáció által terjesztve azzal fenyegetnek, hogy hamarosan minden eredeti gondolatot maga alá gyűrő hatalommá válik, elfojtva ezzel a modern európai kultúra lényegét.²⁰ Mindazonáltal: nem kell-e azt mondanunk, hogy az ellilánó változatlanóságok világában a *hagyományok*, mégis, *szükségesek*? A válasz – újra – úgy szól, hogy az állandó, vagy legalább viszonylagosan változatlan vonatkoztatási keretek iránti átél igény, az olyan keretek iránti igény, amelyekben önazonosságunk, értékeink és preferenciáink lehorgonyozhatók, ne vezessen hagyományokhoz a szó átörökített értelmében. Alternatív vonatkoztatási keretet javaslok: nem hagyományok, hanem olyan specifikus *stabilitások* keretét, amelyeket a hálózott kommunikáció specifikus illékonyágaival/virtualitásaival szemben artikulálok. Ezek a stabilitások: valódi helyek/helységek; változatlan dokumentumok; személyes kapcsolatok.

Az első pont tehát: a lokalitások állandóságának problémája. Szögezzük le mindjárt, hogy a lokális is globálisan konstituált. Utóbbi állítás különösnek tűnhet, hiszen „lokális” annyit tesz, mint helyi; s a hely, gondolhatnánk, éppenséggel földrajzilag és fizikailag definiált, nem pedig távoli viszonyoktól meghatározott. A látszat csal. Ha „hely”-en többet értünk, mint a pusztá geodéziai koordinátákat, úgy csakhamar belátható, hogy a helyek-helységek társadalmi konstrukciók. A szülőfalu, a kedves kisváros, a szépséges természeti táj: mind emlékekből, ismeretségekből, tevékenységekből és eszményekből épülnek föl. Anyagukhoz persze kövek, folyók stb. is hozzátartoznak; ám valamely ősi rom építőanyaguk meg műemléknek is fölfogható; s a Dunakanyar aligha maradna ugyanaz a hely, ha ama vitatott erőművet ott mégis megvalósítanák. A helyet fogalmilag találkozási pontként, tevékenységi terek, kapcsolatok és eleven viszonyok, befolyások és mozgások érintkezési pontjaként ragadhatjuk meg. Doreen Massey megfogalmazásában: „Ami valamely helynek a maga különösségét kölcsönzi, az... az a tény, hogy meghatározott pontban találkozó s ott egymást keresztező társadalmi viszonyok egyedi konstellációjából épül föl. [...] A helyeket nem határolt területeknek kell elképzelnünk, hanem társadalmi viszonyok és fölfogások hálózata artikulált momentumainak, ahol is ezen viszonyok, tapasztalatok és fölfogások jóval nagyobb felszínre terjednek ki, mint a hely, amelyet most esetlegesen definiálni óhajtunk.”²¹

Noha a helyek/helységek globálisan és társadalmilag konstituálódnak, egy új *lokalizmus* esélyei korántsem illuzórikusak.²² A globális hálózat viszonyai közepette új közösségiség jön létre: egyfelől a virtuális térben – másfelől fizikálisan is, vagyis a helyiben.

²⁰ *The New York Review of Books*, 1985. jún. 13., 11. o.

²¹ D. Massey: „A Global Sense of Place”. *Marxism Today*, 1991. júniusi szám, 28. o.

²² Kitűnő megfigyelések ehhez különösen Raimondo Strassoldónál. Ahogyan írja: „A posztmodernizmust... a lokalizmus újjáéledése fémjelzi. A lokalizmus az egyik lehetséges kiút a modernítésra jellemző anomióból, elidegenedéssből és azonosságvesztésből. Az Új Lokalizmus menedék keresését jelenti a tágabb világ nyugtalanító zavarai elől. [...] A posztmodern ember, éppen mivel olyannyira beágyazódott a globális információk áramlásokba, szükségét érezheti annak, hogy újjáélessze az ismerősség, intimitás, biztonság, érthetőség, szerves-érzéki interakció kis enklávéit... Azáltal, hogy az egész világ könnyen, kevés idővel és pénzzel elérhető, új jelentést nyer az igény valamiféle szubjektív középpont – az otthon, a közösség, a hely – iránt, amelyből elindulhatunk, és amelyhez visszatérhetünk megpihenni. [...] A neolokalizmus... persze... eltér a régi lokalizmustól. Két lényegi különbségre mutathatunk rá. Az első: míg a régi lokalizmus »őseredeti«, gondolatlan volt, az új szabad akarat, tudatos választás eredménye; előbbi »szükségyszerű és természetes«, utóbbi önkéntes és szándékolt (racionális). A második különbség: a régi lokalizmus arra irányult, hogy minimalizál-

Tekintsük először a virtuális tartományt. Már jeleztük, hogy az e-mail kapcsolatoknak egyáltalán nem kell személytelennek lenniök. Egyszer s mindenkorra le kell söpörnünk az asztalról azt a mítoszt, miszerint a szenvedélyes hálózathasználó a valóságban remete vagy különc volna. Ellenkezőleg: minden tapasztalat azt bizonyítja, hogy az odaadó virtuális aktivitás együtt jár az odaadó valós emberi tevékenységgel. Másodszor belátható, hogy a hálózat lehetőséget kínál olyan közösségek létezésére, mint a legkülönbözőbb vallási vagy világi szubkultúrák, vagy etnikai csoportok létezése, amelyek egyébként egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán és rossz hatásokkal jöhethetnének létre, illetve maradhatnának fenn. A hálózat a hátrányos helyzetű kultúrákat és kivált a kis nyelveket inkább védeni, mint elpusztítani látszik. Mint Geoffrey Nunberg írta a közelmúltban: „A minap egy félórás net-séta során több mint hatvan nyelven találtam vitacsoportokat – itt abbahagytam a számolást. [...] Ha az emberek választhatnak, az internetet szívesebben tekintik a ház előtti kispadnak, mint világfórumnak.”²³ A diaszpóra, a bevándorlók, az egymástól határokkal elválasztott kisebbségek – immár valamennyien intenzív virtuális kapcsolatban maradhatnak.

Egyetlen virtuális közösség sem rendelkezik ugyanakkor a valóságos közösségek kohéziós erejével. Gérard Raullet nyolcvanas évekbeli tanulmánya, „Az új utópia”,²⁴ nagy nyomatókkal utalt a szimbolikus „interaktivitás” és a *valóságos közösségi interakció* közötti szakadékra. A virtuális kommunikáció valóságos alapokat előfeltételez: a McLuhan-i „globális falu” polgárainak végső soron tényleges közösségekhez is tartozniuk kell. Ilyen közösségek, többek között, a *lokális közösségek*. Ha elismerjük is, hogy a lokalitások társadalmi konstrukciók: nem mondhatjuk-e ennek ellenére, hogy a hely, a fizikai territórium különleges a jelentőségű csoport és az egyes egyén életében? Hiszen a mindennapi élet fizikai kerete – részben – éppenséggel helyhez kötött; s csak tartós helyhez kötött erőfeszítések árán alkotható meg és tartható fenn. Épületek, utcák, csatornázás; a tó vízminősége; a környék közbiztonsága; de a lakosság is – közelebbről az emberek, akiket ott ismerünk, akikkel találkozni szoktunk; a nyelv; s persze a saját történetünk, mely a hellyel összeköt. Viszonylagos stabilitások ezek a globálisan-társadalmilag mindig változóknak a folyamában. Ilyen stabilitásokról van szó, amikor helyi közösségről és helyi politikáról beszélünk.

S most a második pont: a dokumentumok változatlanóságának problémája. Ahhoz, hogy az információ tudásnak minősülhessen, kontextusba kell illeszkednie. A személyes, *face-to-face* kommunikáció esetében ilyen kontextust nyújt a helyzet, amelybe a kommunikáció ágyazódik. Az írott s különösen a nyomtatott szövegek passzusait általában a tágabb szövegekörnyezet, adott esetben a teljes könyv adja, sőt olykor a könyvtár,

ja a külvilággal fenntartott kapcsolatokat, hogy erős zárt határvonalat húzzon, míg az új lokalizmus nagyon is tudatában van a világ egyéb részeinek, és nagyon is nyitott arra, hogy interakciókba lépjen azokkal.” (Strassoldo: „Globalism and Localism: Theoretical Reflections and Some Evidence”. Lásd Zdravko Mlinar [szerk.]: *Globalization and Territorial Identities*. Aldershot, Avebury, 1992, 46. sk. o.)

²³ *The Economist*, 1996. dec. 21., 48. o.

²⁴ G. Raullet: „Die neue Utopie. Die soziologische und philosophische Bedeutung der neuen Kommunikationstechnologien”. Lásd M. Frank, G. Raullet és W. van Reijen (szerk.): *Die Frage nach dem Subjekt*. Frankfurt/M., 1988. „[A]z új »kommunikációs« eszközök”, írja Raullet, „nem jelentik szükségképpen az egyéni és társadalmi identitások gazdagodását és megerősítését..., hanem ki is válthatják azt..., amennyiben lebegő identitásokkal és anomikus viselkedésmódokkal járnak”, 283. sk. o.

amelynek állományához a könyv tartozik. A nyomtatott könyv, ahogyan McLuhan szokta volt mondani, meghatározott nézőpontot közvetít – szerzőjének nézőpontját. Ha könyvben olvasunk vagy szemelgetünk, ha a könyvtár polcai mentén sétálunk, vagy akár a katalógus cédulákat forgatjuk, valamiféle olyan helyzetérzékelésre teszünk szert, amely elektronikus közegben nem adódik. Ahhoz, hogy tudásunk bármiféle érte lemben teljes legyen, tudnunk kell, hogy mit tudunk, valamiféle áttekintéssel, memorizált vázlattal kell bírunk tudásunkat illetően. Fölidézzük az oldal képét a könyvben, vagy a kötet helyét a könyvtárban; emlékezetképünk van bizonyos fontos bekezdésekről. Amikor a szövegeket képernyőn olvassuk vagy futjuk át, ilyen áttekintésre aligha tehetünk szert.²⁵

S itt van azután az időbeliség kontextusa. A könyv vagy könyvek sora a könyvtár polcain, már pusztán fizikai jegyeivel is megteremti azt. Ahogyan Sven Birkerts oly magávalragadóan írja: „múltérzékünk... valamiképpen lényegi módon reprezentáltatik a könyv által és a könyvtárakban a könyvek fizikai sokasodása által. Az egyes kötetnek, vagy a kötetek tömegének szemlélésével képet alkotunk magunknak az elmúlt időről mint lerakódó rétegek egymásra épüléséről; valami mélységet és dimenzionalitást ragadva meg ezzel.”²⁶

Miközben a könyvek a szoliditás, a szilárdság érzését sugallják, az elektronikus szövegek cseppfolyósak, illékonyak. Amiképpen a beszéd, általánosságban, kevésbé koherens, mint az írás, úgy a képernyőn fogalmazott szöveg is kevésbé koherens, mint a kézírásban vagy az írógépen fogalmazott. Ennek oka világos. A koherencia megőrzése azt feltételezi, hogy szövegeket összehasonlítottunk egymással, vagy hogy a szöveg egyik részletét összehasonlítottuk ugyanannak a szövegnek másik részletével. A képernyőn ilyen összehasonlítások csak nagyon korlátozott mértékben végezhetők el. Az elérhető és releváns dokumentumoknak vagy akár csak egyetlen hosszabb dokumentumnak szinoptikus szemlélete nem lehetséges. Az ellentmondások nehezen fedezhetők föl; a szöveg egysége nehezen tartható fenn. A logikai szigorúság csökkenése óhatatlan következmény. A digitális szövegfeldolgozás világában létrejövő gondolkodás cseppfolyós, töredezett, a nézőpont elillanó egysége által jellemzett. A *networking* elterjedésével a problémák csak mélyülnek.

A harmadik ponthoz érkezem, szeretnék itt azonban egy megjegyzést közölni. Fentebb annak a szükségességéről beszéltünk, hogy valódi lokalitásokhoz, helyekhez tartozunk; most pedig annak a szükségességéről, hogy ne adjuk fel a nyomtatott könyvek világát. A könyvnyomtatás egyik leglényegesebb következménye a *nemzeti nyelvek* kialakulása volt, a nemzeti territoriális elvnek viszont, a politikai szerveződés szintjén, éppenséggel az *állami elv* felel meg.²⁷ A konzervatív korollárium, amelyhez ezzel, meglepő módon jutottunk: a globális számítógépes hálózottságnak *nem szabad aláásnia* a nemzetállam intézményét.²⁸

²⁵ Részletesebben írtam erről „Hálózat és tudásegész” című tanulmányomban, lásd Sándor I. és munkatársai (szerk.): *A századvég szellemi körképe*. Pécs, 1995, Jelenkor Kiadó, 117–135. o.

²⁶ Sven Birkerts: *The Gutenberg Elegies: The Fate of Reading in an Electronic Age*. Boston, 1994, Faber and Faber, 129. o.

²⁷ Vö. pl. Michael Mann: „The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results”. Lásd John A. Hall (szerk.): *States in His to ry*. Oxford, 1986, Basil Blackwell.

²⁸ Idézzünk itt egy részt Helmut Schmidt: *Globalisierung: Politische, ökonomische und kul tu relle Herausforderungen* című könyvéből: „Sajnos szükségszerűnek látszik számomra, hogy a globalizációnak a gazdaság-

A harmadik pont tehát, rövidebben, mint szükséges volna: az *emberi kapcsolatok* állandóságának problémája. Utaltam már Raullet a virtuális interaktivitást a tényleges társadalmi interakcióval szembeállító elemzésére. Idézzük fel továbbá empirikus vizsgálatok imponáló skálájának ama lényegében konzisztens eredményeit, melyek értelmében a telekommunikációnak, bármily sűrűek és sokdimenziójúak legyenek is a hálózatok, nincsen meg az a kognitív hatékonysága – az érzelmi hatásról már nem is beszélve –, mint a személyes találkozásoknak.²⁹ Annak idején megállapították, hogy noha olyankor, amikor más kapcsolatra nem volt lehetőség, a telefonkapcsolatok nagyon is számítottak,³⁰ de ezeknek, szemben a személyes találkozásokkal, csekély erejük volt új kapcsolatok teremtésére. A telefonkapcsolatok akkor hatékonyak, ha korábbi személyes találkozások háttér-információira támaszkodhatnak, s ha ilyen találkozások révén rendszeres megerősítést nyernek.³¹ Ugyanez a minta marad érvényes az e-mail és a telekonferencia megjelenésével.³² A videokonferenciák hatékonysága csekély, ha háttérükben nem állnak tényleges összejövetelek; az e-mail levelezés abbamarad, ha nem egészül ki személyes találkozásokkal, vagy ha legalább telefonhívások és/vagy videokapcsolatok nem élénkítik.

Összefoglalom a mondottakat. A funkcionális konzervativizmus megőrzésre törekszik annak érdekében, hogy bizonyos kívánatosnak tartott változások valóban a kívánatosnak tartott irányba vezessenek. A globalizáció által elvben lehetővé tett gazdasági racionalitás és ideológiai nyitottság, és kivált a globális információs társadalom kommunikációs közege – vagyis az internet – által kilátásba helyezett multimediális tu-

ban és a tudományban, az interneten és a televízióban, az amerikai angol – úgy is mondhatnánk: az amerikai-angol – dominanciájához kell vezetnie. Aki az amerikai globális dominanciája ellen védekezni akar – akár csak a maga nyelvének megőrzése okán –, az kudarcot fog vallani. Mindazonáltal ki-ki nyelvi hagyományainak megőrzése nem kevesebbet, mint a túlélést szolgálja. Mert ha a magunk nyelve elsüllyed, vagy néhány nemzedék alatt teljesen tönkremegy, akkor a kultúránk tetemes része is elvész – és akkor részben az identitásunk is elvész. De ennek nem kell szükségképpen így történnie” (DVA, 1998, 126. sk. o.).

²⁹ Úttörő tanulmány ehhez Richard L. Meier: *A Communications Theory of Urban Growth*. Cambridge, MA, 1962, MIT Press.

³⁰ Vö. pl. Suzanne Keller: „The Telephone in New (and Old) Communities”. Lásd Ithiel de Sola Pool (szerk.): *The Social Impact of the Telephone*. Cambridge, MA, 1977, MIT Press.

³¹ Vö. kül. Bertil Thorngren: „Silent Actors: Communication Networks for Development”. Lásd Ithiel de Sola Pool (szerk.): *The Social Impact of the Telephone*.

³² A telekommunikációinak a városi és regionális fejlődésre gyakorolt hatását elemezve, Lionel Nicol 1985-ben így fogalmazott: „A telekommunikációról – már a telefonról is – hagyományosan azt mondják, hogy decentralizáló befolyása van. Az alapvető érv úgy szól, hogy a jobb kommunikáció csökkenti a tér ellenállását, vagyis azokat a surlódási erőket, amelyeket a földrajzi tér támaszt a személyek, áruk és információk mozgásával szemben. [...] Ám nem mutatkozik jelle annak, hogy – imponáló előnyök dacára – a telekommunikáció kiszorítaná a szállítást... Az ezzel ellentétes állítások egyszerűen figyelmen kívül hagyják ama körülményt, hogy a jobb kommunikáció folytán egyszerűen nő az igény az intézményes vagy kulturális okokból on-line nem létesíthető-fenntartható személyes kapcsolatok iránt.” (Lionel Nicol: „Communications Technology: Economic and Spatial Impacts”. Lásd Manuel Castells (szerk.): *High Technology, Space, and Society*. Beverly Hills, CA, 1985, Sage, 195. o.) Ahogyan Mitchell L. Moss írta: „Noha számos úgynevezett jövőkutató hangoztatja, hogy az elektronikus kunyhó fel fogja váltani az irodaépületet, s hogy a telekonferencia fel fogja váltani a személyes találkozásokat, az ilyen spekuláció mindössze a város funkcióinak elégtelen megértéséről tanúskodik... a telekommunikáció nem csökkentette a nagy városi központokban történő személyes tranzakciók értékét.” (Mitchell L. Moss: „Telecommunications and the Future of Cities”. *Land Development Studies*, 3 [1986], 38. sk. o.)

dásgazdagság üres ígéretté válhat, ha fizikai, kognitív és emberi környezetünk nem rendelkezik a specifikus stabilitások valamiféle minimumával. Az ilyen stabilitások megőrzése melletti kiállítás értelmes és realiztikus konzervatív program. Képesek vagyunk arra, hogy valahol állandó otthont rendezzünk be magunknak, hogy szomszédságunk ügyei iránt érdeklődést tanúsítsunk, hogy részt vegyünk a helyi erőfeszítésekben – a helyi művelődést elősegítő erőfeszítésekben is, kivált azokban, amelyek az adott helységet a globális hálózatokhoz kötnék. Képesek vagyunk arra, hogy a magunk intellektuális tevékenysége során a digitális közeg és különösen a *networking* vonatkozásában elsajátított készségeinket a könyvek iránti elkötelezettséggel³³ kapcsoljuk össze, s hogy ragaszkodjunk a *printout* funkcióhoz és a *hardcopy* példányokhoz. Képesek vagyunk arra, hogy a magunk szellemi környezetében fenntartsuk valamiféle irodalmi kánon eszméjét – a „lokális kánonok” eszméjét, Fowler szerencsés megfogalmazásában,³⁴ vagy a „miniatürizált tradíciókét”, amint azt Bolter kevésbé találóan kifejezi.³⁵ És képesek vagyunk arra, hogy egyfajta egyensúlyra törekedjünk virtuális és valóságos találkozásaink között, sőt arra is, hogy utóbbiakat nem ritkán hasznos, tartalmas és állandó ismeretségekké formáljuk.

Nyíri Kristóf

Filozófus 1993-tól az MTA tagja. 1995 és 2005 között az MTA Filozófiai Kutatóintézetének igazgatója. Számos publikációja jelent meg magyarul, németül és angolul a modern filozófiatörténet, az osztrák–magyar eszmetörténet, a nyelvfilozófia és a társadalomfilozófia köréből. Újabb kutatásai a kommunikáció technológiájának történetéhez kapcsolódó filozófiai kérdésekre összpontosulnak. 1997 óta virtuális egyetemi programokat szervez, 2001 januárja óta „A 21. század kommunikációja” című interdiszciplináris társadalomtudományi kutatási program vezetője. Néhány fontosabb magyar nyelvű publikációja: *Európa szélén: eszmetörténeti vázlatok* (1986); Hálózat és tudásegész (in *A századvég szellemi körképe*. Szerk. Sándor Iván. 1995); Globális társadalom, helyi kultúra: Filozófiai vázlat (in *Információs társadalom*. Szerk. Glatz Ferenc. 2000); Az MMS képfilozófiájához (in *Mobilközösség – mobilmegismerés: Tanulmányok*. Szerk. Nyíri Kristóf. 2002).

Honlap: www.hunfi.hu/nyiri

E-mail: knyiri@t-email.hu

³³ Ebben az értelemben beszél Helmut Schmidt arról, hogy „a globalizáció korában” önnön nyelvi örökségünk megőrzése „a személyes kritikus ítéletképesség s az egyéni öntudat” fenntartásának elengedhetetlen feltétele. (Helmut Schmidt: *Globalisierung: Politische, ökonomische und kulturelle Herausforderungen*, 122. sk. o.)

³⁴ Robert M. Fowler: „The Fate of the Notion of Canon in the Electronic Age” (1994), *Forum*, 9 (1993), 151–172. o., elektronikus formában lásd: <http://homepages.bw.edu/~rfowler/pubs/canon/index.html>.

³⁵ „Pozitív módon is tekinthetünk kultúránk állandó magjának elvesztésére. Noha elveszítjük a koherens kulturális tradícióhoz tartozás megelégedett érzését, annak szabadságát nyerjük, hogy megteremthetjük a magunk miniatürizált tradícióit.” (Jay David Bolter: *Writing Space: The Computer, Hy per text, and the History of Writing*. Hills dale, N. J., 1991, Lawrence Erlbaum Associates, 238. o.)